

LA FRACTURA DEL SISTEMA FILOSÒFIC DE THOMAS HOBBS: EL *DE HOMINE*¹

JOSEP MONSERRAT MOLAS
Universitat de Barcelona

RESUM

Thomas Hobbes va programar l'exposició del seu sistema filosòfic en una obra amb tres parts que titularia *Elements de filosofia* i composta pel *De Corpore*, el *De Homine* i el *De Cive*. Publicades les tres parts en un ordre que no és el del sistema, va ser amb la darrera obra publicada, el *De Homine*, que s'evidenciaria la fractura interna del sistema a la vegada que s'exposaven els resultats d'una de les ciències de les quals Hobbes estava més satisfet: la seva òptica.

Paraules clau: Thomas Hobbes, *Elementa Philosophiae*, *De Homine*, òptica.

ABSTRACT

Thomas Hobbes programmed the exhibition of his philosophical system in a work with three parts that he would call *Elements of Philosophy*, composed of *De Corpore*, *De Homine* and *De Cive*. The three parts were published in an order that is not the one in the system. It was with the last published work, *De Homine*, that the internal fracture of the system would become evident, while the results of one of the sciences of which Hobbes was more satisfied were exposed: his optics.

Keywords: Thomas Hobbes, *Elementa Philosophiae*, *De Homine*, optics.

1. Article realitzat en el marc del projecte del Ministerio de Economía y Competitividad FFI2013-46339-P dedicat al *De Homine* de Hobbes i deutor dels treballs de Bartomeu Forteza, especialment de la seva edició del *De Corpore*: Thomas Hobbes, *El cuerpo: Primera sección de los Elementos de Filosofía* (València: PreTextos, 2010), presentació de Josep Monserrat, traducció i estudi introductor de Bartomeu Forteza.

I shall deserve the Reputation of having beene the first to lay the ground of two Sciences, this is of Opticques, the most curious, and that other of naturall Justice, wich I have done in my booke de Cive, the most profitable of all other.

A Minute or First Draught of Optics, 1649²

Etsi de Natura Hominis apud homines vera loquuturo, quanto minor mihi habebitur quam debebitur gratia, ex nonnullorum imperitorum contumeliosis verbis pudendis-que injuriolis jam expertus sciam.

De Corpore, 1655³

1. El fracàs del projecte de sistema de Hobbes i l'èxit de les seves realitzacions

La història de la publicació de la tercera part dels *Elements de filosofia* de Hobbes, el *De Homine*, no presenta les complicacions ni les aventures de l'edició de la primera part, el *De Corpore*. No està, així, decorada amb la detectivesca trama que Karl Schuhmann ha sabut desenredar en la seva edició crítica.⁴ Ni abans ni després: ni robatoris de quaderns mentre l'edició estava en marxa ni tampoc polèmiques posteriors que van portar els contendents a uns nivells d'expressió indignes. Tampoc no presenta els continuats malentesos amb els editors de les primeres edicions del *De Cive*, com ha mostrat amb detall Howard Warrender.⁵ La història de la publicació del *De Homine*

2. Thomas Hobbes, EW XI, p. 471: «Mereixeré la fama d'haver estat el primer en posar les bases de dues ciències, la de l'òptica, que és la més curiosa, i la de la justícia social, que he donat en el meu llibre *De Cive*, que és la més útil de totes».

3. Thomas Hobbes, *De Corpore*, Epístola dedicatòria, paràgraf final: «Sé per experiència que per dir als homes la veritat sobre la naturalesa humana tindrè molt menys agraïment del que mereixo a causa dels insults i de les injúries vergonyoses d'alguns ignorants» (OL I, ed. Schuhmann 6, 4-7).

4. Thomas Hobbes, «*De Corpore. Elementorum Philosophiae Sectio Prima*», *édition critique, notes, appendices et index par Karl Schuhmann, introduction par Karl Schuhmann avec la collaboration de Martine Pécharman*. París: Vrin, 1999.

5. Thomas Hobbes, «*De Cive*». *The Latin Version entitled in the first edition «Elementorum Philosophiae Sectio Tertia De Cive» and in later editions «Elementa Philosophica de Cive»*,

fa més l'efecte d'alguna cosa arrossegada i feta al límit mateix d'un deute («[e]nllistada aquesta secció, *De l'home*, aconpleixo el meu compromís», diu en la primera línia).⁶ I això que hi havia hagut una expectativa per aquesta part central del sistema, com mostren, per exemple, la carta de François de Verdus a Hobbes (27.08.1656) o la que li envia Samuel Sorbière (23.12.1656),⁷ així com també diverses ofertes per a publicar-lo, perquè el seu nom resultava atractiu als editors, primer des de Londres, on va finalment aparèixer en primer lloc, o bé a París per part de Samuel de Fermat i de Thomas de Martel, l'any 1657. Sembla, però, que el mateix Hobbes no hi esmerçà l'interès que va posar en altres obres, com mostraria, per exemple, que no hi hagi cap rastre de voluntat de promoure una traducció a l'anglès, com sí que tingueren les altres dues parts dels *Elements de filosofia*. Tampoc el públic no s'hi interessà gaire, ni immediatament ni en els anys posteriors, entretinguts com estaven amb les polèmiques matemàtiques i teològiques que Hobbes protagonitzava.⁸ Així, després que aparegués per primera vegada el 1658 a Londres i entrés encara a formar part de l'edició de les obres de Hobbes publicada en tres volums a Amsterdam el 1668 amb el títol *Opera philosophica, quae latine scripsit, omnia*, el *De Homine* no es va tornar a imprimir fins a l'edició de Molesworth, a Londres, en l'edició de cinc volums de l'obra llatina, entre el 1839 i el 1845, en l'època en què Hobbes és rehabilitat per l'utilitarisme anglès.

Quan es publicà el *De Homine* el 1658, Hobbes ja era gran. Sembla renunciar a la construcció de nou d'una antropologia completa, i es conforma, tot i el risc de caure en una perillosa cesura, a reunir «quasi en precipici (penya-segat o espadat)» el material que ja tenia a disposició per tal d'escapar formalment a la tasca sistemàtica. El *De Homine* havia de fornir la connexió entre la física del *De Corpore* i la política del *De Cive*, però la física, malgrat avançar en les seves especificacions, no arribava a assolir l'altre extrem. La consideració de l'home com a «corpus naturale», és a dir, la consideració fisiològica, no eliminava la discontinuïtat de considerar-lo com a «civis».⁹ En la transició dels capítols de l'òptica, que són els que formen el gruix més sòlid de l'obra, amb els de la resta del *De Homine*, es reproduïx sense comentar el pas del mètode deductiu al mètode hipotètic i a un diferent valor dels seus resultats. La cesura és tan evident que Hobbes excusa la precipitació amb la

a critical edition by Howard Warrender. Oxford: Clarendon Press, 1983. Thomas Hobbes, «*De Cive*», or *The English Version: «The Citizen»*, a critical edition by Howard Warrender. Oxford: Clarendon Press, 1983.

6. «Absoluta Sectione hac *de Homine* solvi tandem fidem meam» (*De Homine*, ep. ded.).

7. Cf. K. Schuhmann, *Hobbes. Une chronique* (París: Vrin, 1998), p. 147, 154.

8. Cf. K. Schuhmann, *Hobbes. Une chronique*, p. 162.

9. Cf. F. Alessio, «*De Homine* e *A Minute or First Draught of the Optiques* di Hobbes», *Rivista critica di Storia della Filosofia*, vol. XVII, núm. IV (1962), p. 399.

que es passa d'una òptica rigorosa i complexa, que ocupa més de la meitat del llibre, a la consideració sobre el discurs i la ciència, les passions, els costums, la religió i, insospitadament, la noció de personalitat jurídica.

Hobbes havia començat relativament tard la publicació dels textos que exposaven el seu sistema, concebut com a trilogia sobre el cos, l'home i el ciutadà l'any 1636. La primera obra orgànica l'escriu als 52 anys (*Elements of Law*), el *De Cive* el publica amb 54, el *Leviathan* amb 63, el *De Corpore* amb 67, el *De Homine* amb 70. L'elaboració també és lenta: entre el primer esborrany del *De Corpore* i la seva publicació passen divuit anys. Malalt, arrossegava encara el compromís de finalitzar amb el *De Homine* un sistema que havia presentat com a projecte des de la publicació del *De Cive* com a primera part d'uns *Elements de filosofia* que en tindrien tres. Ja feia temps que tenia ganes de plegar de tantes polèmiques com les seves obres provocaven. Tanmateix, des de bon començament, aquest projecte apareixia trasbalsat.

Per una banda l'animaven a la publicació del sistema la seva relació amb els filòsofs continentals, a través de Mersenne, i també el suport dels germans Cavendish, que li promovien i finançaven la recerca científica. Però, per l'altra, l'entretenien les polèmiques polítiques, científiques i religioses sorgides a partir del *De Cive* (1642) i, sobretot, del *Leviathan* (1651), amb les acusacions d'enemic de la reialesa i ateu, que són les que cal llegir en el rerefons de les agres i equívokes diatribes amb els professors de matemàtiques i amb eclesiàstics i teòlegs que posaven en joc l'estatut de l'ensenyament superior a Anglaterra.¹⁰ Són aquestes batusses les que expliquen bona part de l'accidentada preparació i edició del *De Corpore*, i les que l'obliguen a anar repensant tota l'exposició. Amb tot, al final de l'Epístola dedicatòria del *De Homine*, Hobbes sap que no es podrà retirar de la polèmica, malgrat la seva voluntat: «Havia decidit que, arribats al seu terme els *Elements*, renunciaria a la ploma. Però com que veig ara quins són els costums dels homes que professen la ciència, renuncio a aquella esperança i retinc la ploma, perquè potser aquesta també haurà de ser defensada. En els sacrificis sempre hi eren presents les mosques inoportunes. Per tant, actuaré com l'emperador Domicià: amb la meva ploma les travessaré».¹¹ Hobbes va quedar tant al marge de la universitat conservadora com de la innovadora Royal Society.

10. Veg. un llistat dels textos de la polèmica en l'Apèndix II. Cf. *Checklist of anti-Hobbes Literature and Allusions in England (1650-1700)*, on hi consten 107 títols, a S. Mintz, *The Hunting of Leviathan. Seventeenth-century reactions to the materialism and moral philosophy of Thomas Hobbes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), p. 157-160.

11. «Statueram Elementis his ad finem perductis, stylum abjicere. Sed ut hominum profitentium Scientias mores esse nunc video, spem illam abjicio, stylum retineo; nam & hæc fortasse defendenda erunt. Sacrificiis importunæ semper fuerunt Muscæ. Faciam ergo, ut Domitianus Imperator; configam stylo muscas». Per a l'anècdota, veg. les notes a la traducció catalana.

Que el *De Homine* sigui la darrera gran obra del sistema filosòfic de Hobbes no vol dir que els temes tractats fossin de darrera hora. Amb tota seguretat, Hobbes ja havia redactat el 1649 el manuscrit gairebé definitiu del *De Corpore*, un document que també s'ha perdut. Després d'aquesta versió o esbós del 1649, i pressionat per la terrible situació política que travessava Anglaterra a conseqüència de l'execució de Carles I, Hobbes havia escrit la seva gran obra, el *Leviathan*, publicada a Londres el 1651. En els cinc primers capítols de la primera part, titulada «Sobre l'Home», exposa la seva doctrina sobre els sentits, la imaginació, la conseqüència imaginativa, el llenguatge, la raó i la ciència, mantenint la línia de pensament que ja apareixia en els *Elements of Law* del 1640, i que estan a la base de les objeccions a les *Meditacions metafísiques* de Descartes, o en l'*Anti-White* del 1643, i que tornen a aparèixer en el *De Homine*. L'altre gran contingut de l'obra, l'òptica, ocupa Hobbes des dels inicis de la seva carrera científica, i ja té llestos els materials que apareixeran en el *De Homine* nou anys abans de la publicació. Havent tornat a la pàtria a la fi del 1651, Hobbes entra al cap d'un any de nou al servei de William Cavendish i es dedica a la redacció definitiva del *De Corpore* i del *De Homine*, que veuran la llum a Londres el 1655 i el 1658 respectivament, després d'un procés ple de vicissituds.¹² Provar d'entendre el sentit de les diferents exposicions del pensament de Thomas Hobbes i les seves variacions ha donat el tema en què es debaten diferents línies principals d'interpretació i comentari del seu pensament.¹³ Cal afegir a aquesta línia majoritària, que té per raó de ser un concepte acadèmic del que sigui filosofia, una reconsideració cada vegada més intensa del conjunt de l'obra hobbesiana, on no es pot menystenir la seva dedicació al que acadèmicament avui anomenaríem filologia o història (i on jugaria un paper molt important l'arc de quaranta

12. Per a un coneixement rigorós de les relacions entre la versió llatina del *De Corpore*, les *Six Lessons to the Professors of Mathematics* del 1656 i la versió anglesa *Concerning Body* també del 1656, escrites sota la pressió exercida especialment pels atacs de John Wallis i de Seth Ward, hem de remetre a l'exposició que fa Karl Schuhmann en la seva introducció a l'edició crítica del *De Corpore*. Thomas Hobbes, «*De Corpore. Elementorum Philosophiae sectio prima*», *édition critique, notes, appendices et index par Karl Schuhmann* (París: Vrin, 1999), p. xxxvii-LXXVI.

13. Hom pot fer-se una idea aproximada d'aquestes grans línies d'interpretació de Hobbes amb els materials reunits a «Actualitat de l'estudi de Hobbes» en l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, vol. vii (1995), p. 1-82, i «Estudis hobbesians del segle vint» en l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, vol. xii (2000), p. 21-110. Són molt útils per a veure l'evolució dels estudis sobre Hobbes, per exemple, B. Willms et al., *Hobbes oggi. Atti Convegno Internazionale. Omaggio A. Pacchi. Milano-Locarno 1988*. Milà, 1990; Y.C. Zarka i J. Bernhardt (ed.), *Thomas Hobbes. Philosophie première, théorie de la science et politique*. París: Presses Universitaires de France, 1990; Tom Sorell (ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996; així com *Hobbes Studies* i el «Bulletin Hobbes» que publica anualment *Archives de Philosophie*.

anys que va de la publicació de la traducció de la *Guerra del Peloponès* de Tucídides, amb un important estudi introductori, i que fou el seu primer gran treball humanístic i amb el que encetà la seva projecció pública el 1628, fins a la redacció, cap al 1668, del *Behemoth*, on fa una història de la guerra civil anglesa que cal llegir tant o més en comparació amb Tucídides que amb tot el sistema polític).

2. El problema de la sistematicitat

Quan Thomas Hobbes publica a París el *De Cive* (1642), que és la tercera part dels *Elementorum Philosophiae*, ha de presentar excuses perquè l'obra no apareix en l'ordre que es podria esperar, sinó que dona al públic en primer lloc la darrera part. De raons externes per a procedir d'aquesta manera n'hi havia de poderoses, fins al punt de modificar el projecte que havia ocupat el pensador anglès des del tercer viatge d'estudis al continent (1634-1637), viatge en el curs del qual havia conegut Mersenne i Galileu i s'havia proposat la consideració de la totalitat de la realitat cognoscible per a l'home des d'un punt de vista sistemàtic i mecanicista. Ell mateix recorda que va ser el descobriment casual d'Euclides (1629) el que l'il·luminà respecte de les possibilitats que obria la nova ciència fisicomatemàtica que ocupava certs esperits europeus. Havent tornat al seu país, es va submergir aleshores en l'estudi i es proposà escriure tres llibres sobre els tres arguments que resumien en si tota mena de filosofia: el *cos*, és a dir, una física; l'*home*, és a dir, una antropologia; el *ciutadà*, és a dir, una política. Tot això s'havia de fer en una perspectiva unitària i deductiva, segons un ideal demostratiu que és el que l'havia fascinat del descobriment de la nova ciència. És per això que tots tres llibres es reunien en un sol títol, *Elementorum Philosophiae*, del qual cada un dels tractaments dels objectes esdevenia una secció que quedaria connectada amb les altres per un procediment demostratiu que hauria d'haver procedit sense solució de continuïtat des dels primers principis, és a dir, des de la consideració abstracta del cos físic i del moviment, fins a explicar tota la realitat, inclòs l'home en la seva constitució fisiològica i antropològica, d'una banda, i també com a peça clau de la mecànica social i política que determina la formació de la societat civil i l'Estat, de l'altra.¹⁴

14. La biografia de Hobbes es pot seguir a partir dels seus propis escrits al respecte, *Considerations upon the Reputation, Loyalty, Manners, and Religion of Thomas Hobbes of Malmesbury, written by Himself, by Way of Letter to a Learned Person (John Wallis, D.D.)* (1662), *Thomae Hobbes Malmesburiensis Vita Carmine Expressa Authore seipso* (1673), les primeres biografies, com la de J. Aubrey, *Brief Lives, chiefly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the Years 1669 & 1696*. Oxford, 1986 (A. Clark, ed.). Un bon relat biogràfic pot ser el

Tanmateix, el projecte no seguí el camí previst, en part perquè Hobbes no deixava d'estar ben implicat en el trasbals polític que patia el seu país. Els *Elements* no aparegueren en l'ordre teòricament deductiu de les seves parts ni tampoc dins d'un termini relativament curt. Entre la publicació del *De Cive* (1642) i el *De Corpore* (1655) passen tretze anys, i el *De Homine* encara n'haurà d'esperar tres més (1658). Hobbes, deixant clar que treballava simultàniament en totes tres parts, explica en l'epístola dedicatòria del *De Cive*, datada el 1641, que aquest desordre en l'aparició és degut a les greus circumstàncies polítiques del país que li van fer pensar a publicar els resultats, no pas en l'ordre *necessari*, sinó en aquell que pogués ser més *profitós* per als seus conciutadans, i rendir així un servei públic donant a conèixer primer aquesta darrera part. Així, les discussions que trasbalsaven Anglaterra sobre el «dret del poder i de l'obediència deguda» foren la causa d'ajornar la resta i madurar i acabar la temàtica dedicada a la política. Tanmateix, a més dels motius circumstancials d'urgència, Hobbes pensava que, en estar fonamentada aquesta tercera part en principis propis coneguts per experiència, tampoc no necessitava les anteriors, sinó que podia fer camí tota sola.

El *De Cive* no és merament una publicació fora d'ordre; se'n pot fer també una publicació *a part* perquè gaudeix d'una autonomia pròpia que en justifica la publicació per raons intrínseques. És aquesta fonamentació pròpia la raó per la qual la seva exposició pot passar per davant de les altres dues seccions. Els dos *principis* incontrovertibles que fonamenten la filosofia política hobbesiana són *l'infinit desig natural*, «que porta cadascun dels homes a desitjar tenir com a pròpies totes les coses que la naturalesa ha donat als homes en comú», i el *principi de raó natural*, que és el que fa que «els homes s'esforcin tant com els és possible per tal d'evitar la mort violenta com el més gran de tots els mals de la naturalesa» (*De Cive*, «Epístola dedicatòria», OL II 139). Es pot dir que la filosofia política es fonamenta empíricament sempre que l'experiència i la reflexió política immediata donin raó suficient d'aquests dos principis.¹⁵ Ara bé, les coses són una mica més complicades, perquè el *De Cive* apareix quan el sistema encara no està complet en la seva totalitat i és en bona part encara un programa.

Deixades així les coses, però, no és fins el 1655 que Hobbes publica la primera part del projecte, ara ja a Londres, on ha tornat el 1651, en plena Com-

d' A.P. Martinich, *Hobbes. A biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999; una eina indispensable, el Llibre citat: K. Schuhmann, *Hobbes. Une chronique*. París: Vrin, 1998.

15. Sobre la filosofia política de Hobbes dues obres han marcat l'estat de la qüestió actual, a saber, la d'Y.C. Zarka, *Hobbes et la pensée politique moderne*. París: Presses Universitaires de France, 1995 (traducció catalana de Jordi Galí: *Hobbes i el pensament polític modern*. Barcelona: Barcelonense d'Edicions, 2001) i la de Q. Skinner, *Reason and Rethoric in the philosophy of Thomas Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

monwealth de Cromwell.¹⁶ En la *Carta Prefaci* del *De Corpore*, Hobbes prova de seguir justificant la sistematicitat dels *Elementorum Philosophiae*, que se segueix presentant com una empresa conjunta. El *De Cive* i el *De Corpore* justifiquen l'aparició de la doctrina de l'Estat abans de la publicació i, abans fins i tot de la completa elaboració, de la doctrina sobre el cos i l'home, i es justifiquen des de la possibilitat d'accedir al coneixement de la doctrina política des del coneixement de si mateix. Però la ciència ja no se li presentava a Hobbes com una immensa i unitària tautologia en la qual les conclusions deductives no són altra cosa que explicacions del contingut dels principis primers posats al capdamunt de la cadena demostrativa i dels conceptes de cos i moviment, principis autoevidents d'explicació de la física. La cadena deductiva necessària es trosseja per deixar lloc, en el camp propi de la física, a un procediment en certa manera inductiu, el qual, a partir dels fenòmens, prova de trobar les causes hipotètiques. Sobre la hipoteticitat de la física en parla a *De Corpore*: «Confio [...] que tot ha quedat legítimament demostrat partint, en les tres primeres parts d'aquest llibre [Lògica, Filosofia primera, i Proporcions de magnituds i moviments], de les definicions, i en la quarta [Física] d'hipòtesis no absurdes».¹⁷ Aquesta és una de les clivelles que comprometen el pla general dels *Elements*, ja precedida en el *De Cive* per la declaració segons la qual la política es pot deduir per compte propi, a més de deduir-se sistemàticament (*De Cive* II 151), tot i que l'autonomia de la política té en aquell moment un caràcter d'excepcionalitat i no s'exclou la possibilitat de la deducció sistemàtica. En el *De Homine*, la moral i la política resulten deduïbles a priori però per principis interns, fixats per convenció.¹⁸ En el darrer estadi del pensament hobbesià, l'ideal deductiu està compromès, així com també el problema del fonament de les ciències particulars. Hobbes ho reconeixerà amb la imatge del penya-segat (*praecipitium*) que separa les dues parts del *De Homine*.

Per tal d'entendre que Hobbes es baralla amb aquest problema des de bon començament, podem atendre al primer paràgraf del *Tractatus Opticus II* (1644), que conté la distinció entre dues classes de ciència que recollirà el *De Corpore* (I, cap. VI, 6-7) i que després precisaran tant les *Six Lessons to the Professors of Mathematics* (1656)¹⁹ com *De Homine* (X, 4-5). Els dos

16. Per al context històric, és molt útil el llibre de J-P. Poussou, *Cromwell, la revolució anglesa i la guerra civil*. Barcelona: Barcelonense d'Edicions, 1996 (traducció de Jordi Galí).

17. «Confido enim [...] in tribus libelli hujus partibus prioribus ex definitionibus, in quarta ex hypothesibus non absurdis omnia esse legitime demonstrata» (OL I, ed. Schuhmann 5, 26-29).

18. Com diu el mateix títol del §5 del capítol x del *De Homine*: «Els teoremes poden ser demostrats en aquelles coses les causes de les quals estan sota el nostre poder; en les altres només es pot demostrar que és possible que així sigui».

19. En l'Epístola dedicatòria al marquès de Dorchester, Lord Pierrepont, que encapçala les *Six Lessons to the Professors of Mathematics*, Hobbes distingeix les arts demostrables de les

tipus de ciència, ciències a priori i ciències a posteriori, es distingeixen per la forma de la demostració. Així en geometria, model de les ciències a priori, «no es requereixen ni s'admeten altres fonaments i principis primers de la demostració fora de les definicions dels termes [...]. Aquestes són les veritats primeres, car tota definició és una proposició veritable i primera, ja que en definir, és a dir, en posar-nos d'acord sobre l'ús dels termes, nosaltres mateixos fem entre nosaltres veritable la definició». Resulta, però, que en l'explicació de les causes naturals és necessari oferir «un altre gènere de principis, que es diu hipòtesi o suposició». Al físic (model de les ciències a posteriori), només se li exigeix que els moviments que suposa o construeix siguin imaginables i que, una vegada concedits, es demostrï la necessitat del fenomen, «i finalment que d'aquí no se'n pugui derivar cap falsedat».

El *De Homine* se situa a continuació de la Física del *De Corpore*, amb el mateix estatut (cf. *De Corpore* I, VI, 6), però introdueix un primer capítol clarament hipotètic perquè hi tracta el suposat origen de totes les coses en general i de l'ésser humà en particular. Després, Hobbes hi introdueix el tractament geomètric de la visió i crea una segona ruptura dins de la ruptura metodològica Geometria-Física i, encara, després dels capítols dedicats a la física geomètrica de la visió, torna a trencar per permetre el tractament de l'ésser humà que el conduirà cap a la Política (tot i que altra vegada es pugui produir un trencament a causa de la possibilitat que la política trobi un fonament tant per experiència com per coneixement dels primers principis; cf. *De Corpore* I, VI, 7). Més enllà de la imatge del penya-segat que Hobbes empra, ens hem de preguntar quantes ruptures s'hi amaguen en un projecte que es presenta com a fracassat respecte d'un possible tractament a priori de la naturalesa humana a la manera com s'ha resolt l'òptica de la visió.

3. Les estructures del sistema i la feblesa del *De Homine*

Si provem de llegir en continuïtat els *Elementorum Philosophiae* que Thomas Hobbes havia plantejat com a exposició major del seu sistema, ens trobem

indemostrables: «demonstrable are those the construction of the subject whereof is in the power of the artist himself, who, in his demonstration, does no more but deduce the consequences of his own operation» (EW VII 183-84) i diu que la demostració descansa en la construcció: «The reason whereof is this, that the science of every subject is derived from a precognition of the causes, generation, and construction of the same; and consequently where the causes are known, there is place for demonstration, but not where the causes are to seek for» (EW VII. 384). Cf. D.P. Gauthier, «Hobbes on Demonstration and Construction», *Journal of the History of Philosophy*, vol. 35, núm. 4 (1997), p. 509-521.

amb un ordre i un contingut que convindria comparar amb les altres exposicions del seu pensament per tal de comprendre'n l'*estratègia*. És cert que la història de la publicació desendregada de les tres parts del sistema coincideix en bona part amb els problemes externs i interns que l'afecten, però no n'*explica* la pretesa sistematicitat; cal considerar-ne la pretensió abans de judicar-la.

La *voluntat de sistema*, per part de Hobbes, és innegable. Així ho diu en el prefaci als lectors del *De Cive*, quan parla de les raons del llibre, després d'haver-ne presentat els continguts: «Em dedicava a la filosofia per afició i en reunia els primers elements de tota classe escrivint-los a poc a poc en tres seccions: en la primera es tractava del cos i de les seves propietats generals; en la segona, de l'home, de les seves facultats i afeccions; en la tercera, de l'estat i dels deures dels ciutadans. D'aquesta manera, la primera secció contenia la filosofia primera i alguns elements de la física, i s'hi tractaven qüestions sobre el temps, el lloc, la causa, la potència, la relació, la proporció, la quantitat, la figura i el moviment. La segona s'ocupava de la imaginació, la memòria, la intel·ligència, el raciocini, l'apetit, la voluntat, el bé, el mal, l'honest i l'indecent i coses semblants. El contingut de la tercera part ja queda dit.»²⁰

Així, si en primer lloc s'observa com queda configurat el sistema dels *Elements de filosofia*, s'hi pot veure que el projecte es construeix en les línies generals tal com estava preparat des de l'inici (en tres parts, *De Corpore*, *De Homine*, *De Cive*). Però si hi entrem en detall, el grau de «sistematització» es va difuminant i deixa lloc, per exemple, a un estrany capítol 29 del *De Corpore* («El so, l'olor, el gust i el tacte»), un descollocat capítol 30 («La gravetat»), i, sobretot, una inflació del tractament de l'òptica en el *De Homine* (cap. II a IX). També al final del *De Homine*, el tractament de l'home fictici torna a ser més senyal d'un salt que no pas un enllaç amb l'obra següent. I en el *De Cive* l'estratègia retòrica domina sobre la deductivitat, com es pot observar només considerant els diferents tipus de parts en què està dividida l'obra («Llibertat», «Poder», «Religió»), comparada amb la mena de parts en què està dividit *De Corpore* («Lògica», «Filosofia primera», «Proporcions de

20. «Dabam operam Philosophiae animi causâ, ejusque in omni genere Elementa prima congereram, & in tres Sectiones digesta paulatim conscribebam, ita ut in prima, de corpore proprietatibusque ejus generalibus; in secunda, de Homine & facultatibus affectibusque ejus speciatim; in tertia, de Civitate, civiumque officiis ageretur. Itaque Sectio prima, Philosophiam primam, & Physicae elementa aliquot continet: in ea Temporis, Loci, Causae, Potentiae, Relationis, Proportionis, Quantitatis, Figurae, Motus rationes computantur. Secunda circa imaginationem, memoriam, intellectum, ratiocinationem, appetitum, voluntatem, Bonum, Malum, Honestum et Turpe, aliaque ejus generis occupatur. Tertia haec quid agat, jam ante dictum est» (*De Cive*, Praefatio ad Lectores, OL II, 150). Ja en parla a la carta dedicatòria del *De Cive*: «Nam philosophandi Corpus, Homo, Civis continet omne genus. Tres super his rebus statuo conscribere libros; materiemque mihi congero quoque die» (OL I xc), que fa referència a una data anterior que K. Schuhmann, *Hobbes. Une chronique*, p. 54, situa a la fi del 1636.

moviments i magnituds», «Física o fenòmens de la naturalesa»), i l'absència de parts o de divisions en *De Homine*.

El llarg abast temporal de l'exposició del sistema (1642-1658) és també un marge molt gran per a la seva elaboració. Així, si bé Hobbes tenia elaborades les línies mestres i el sentit del projecte, s'adverteix, però, que no és el cas per a les peces menudes ni tampoc per a l'articulació de les diferents parts, i el resultat, com veurem, no és del tot aconseguit. Abans, però, comparem aquestes línies mestres amb el que es podria considerar com la primera exposició global del pensament de Hobbes, els *Elements del dret natural i polític* (1640), obra que circulà en manuscrit just abans que el filòsof es refugiés a França per tal d'escapar del conflicte de la guerra civil anglesa, i on restarà exiliat onze anys. El manuscrit va circular dividit, com en dues obres (*Natura humana; Del cos polític*), que corresponen a la seva estructura en dues parts: l'home com a cos natural i l'home com a cos polític. La peculiar història de la seva circulació i publicació com a dos textos separats tampoc no ajuda gaire a la comprensió del sistema.²¹ Si en mirem l'estructura, s'hi veu clarament l'articulació en dues parts. Cada capítol, encara que sense títol, apareix amb un índex del contingut dels paràgrafs que el componen. Per tal de simplificar-ho, a grans trets, «Natura humana» explica les facultats humanes, la sensació, la imaginació, el discurs de la ment, el llenguatge, els tipus de coneixement, els sentiments, les passions i, a partir de com procedeixen les accions dels homes, explica també la situació de l'home en la naturalesa i les lleis d'aquesta pel que fa a la natura humana. «Del cos polític» tracta dels requisits per a constituir un Estat, les formes de govern, el poder, i de la necessària submissió dels súbdits a l'autoritat, indispensable per a evitar les controvèrsies religioses i la guerra civil.

Aquesta estructura és molt semblant a la de les dues primeres parts del *Leviathan* (1651), a saber, les que tracten de la «Naturalesa de l'home i de les lleis naturals» i de la «Naturalesa de la societat civil i drets del poder sobirà». La primera part conté també l'essencial de les reflexions logicometodològiques de la totalitat del sistema sobre l'home, qüestions que no apareixen en *Elements of Law* però sí que consten en el *De Corpore*. La segona part del *Leviathan* tracta de l'estat, que correspon als continguts tractats en *Elements of Law* i en el *De Cive*. En el *Leviathan*, però, es detalla molt especialment el problema politicoreligiós en les dues darreres parts («De l'estat cristià», «Del regne de les tenebres»). No és ara el moment de tractar les diferències i les

21. Veg., al respecte, l'edició Thomas Hobbes, «*Éléments du droit naturel et politique*», *introduction, notes, bibliographie, index et traduction par Delphine Thivet* (París: Vrin, 2010), especialment la introducció, on queda aclarida la qüestió.

modificacions que Hobbes va realitzar sobre les diferents versions i el joc que això ha donat per a la comprensió de l'evolució del seu pensament polític.²²

Una primera observació conjunta d'aquesta panoràmica superficial permet advertir que les explicacions en llengua anglesa no contenen els principals continguts del *De Corpore*, sinó que comencen amb una psicologia humana, en el *Leviathan*, després d'unes breus consideracions generals sobre el coneixement i les ciències. Un motiu d'aquesta diferència pot ser la diglòssia pel que fa a les llengües d'ús en temps de Hobbes: el llatí és la llengua internacional per a la ciència, en què encara cal conèixer el grec, mentre que l'anglès, o la llengua moderna en cada cas, ja és una llengua apta per a la ciència política i, encara, altra vegada amb el grec i el llatí, també per a la literatura.²³ Tot i això, ell mateix forma part del moment en què la llengua anglesa adopta tots els registres possibles, inclosos els científics, i Hobbes va traduir o va fer traduir bona part de la seva obra científica del llatí a l'anglès, amb la qual cosa tenim com a resultat, doncs, en molts casos, dues versions de les mateixes obres.²⁴ No és el cas, però, del *De Homine*.

Una segona observació: sembla que l'estructura general sigui tal que sigui equivalent dir a la vegada aquestes tres coses: 1) Si per experiència es posseeixen els principis de la ciència política, aleshores es comença des de principis «incontrovertibles»: el principi de dret natural de desig infinit i el principi de raó natural de la por a la mort violenta. Així s'inicia el *De Cive*. 2) Els principis primers de la ciència dels cossos poden fonamentar tot el sistema des de la lògica i el mètode filosòfic. Aquesta és la perspectiva de la reflexió logicometodològica integral: *De Corpore – De Homine – De Cive*.²⁵ 3) Del coneixement de l'home poden derivar els principis incontrovertibles de la ciència política: es pot derivar la filosofia política des de l'«antropologia» o des de la «psicologia». Els *Elements de dret natural i polític* i el *Leviathan* comencen des de l'anàlisi dels sentits, la imaginació, el discurs. Tres accessos diferents al sistema: senyal de fallida articuladòria?

Una tercera observació, simplement a la vista dels índexs, és que mentre que el *De Corpore* representa l'esforç més gran fet per Hobbes en l'àmbit del qual s'ocupa i que el *De Cive* és una obra parella, pel que fa als continguts,

22. Sobre aquesta qüestió, veg. sobretot els treballs d'Yves-Charles Zarka, especialment *La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la politique*. París: Vrin, 1987, 1999².

23. Com diu Hobbes mateix al *De Homine* XI.10: «Latina & Græca (nempe linguæ scientiarum) [utiles sunt] propter scientiam». «I també [són útils] les llengües de les ciències, el llatí i el grec, per causa de la ciència».

24. Veg. W. Sacksteder, «Hobbes: Teaching Philosophy to Speak English», *Journal of the History of Philosophy*, vol. 16, núm. 1 (1978), p. 33-45.

25. Cf. G. Boss, «Système et rupture chez Hobbes», *Dialogue*, vol. xxviii (1988), p. 215-231.

al que podem trobar en el *Leviathan* o en *Elements de dret natural i polític* (amb totes les diferències, matisos i discussions que facin al cas), el *De Homine* presenta una exposició *menor* de la part sobre la naturalesa humana que podem trobar en aquestes dues darreres obres citades, a la vegada que presenta el major tractament publicat per Hobbes de l'òptica.²⁶ Caldrà una anàlisi més detallada per tal de comprendre aquesta peculiaritat i el motiu pel qual Hobbes va idear el text de la manera com ho va fer per tal de culminar el seu sistema.

De fet, l'estructura interna del *De Homine* poc ajuda a comprendre quin paper té en el sistema aquesta part central, la dedicada a l'home: vuit capítols sobre la visió precedits per un que tracta sobre l'origen del món i de l'home, i seguits per un que tracta del llenguatge i les ciències, tres sobre les passions, disposicions i costums de l'home, un sobre la religió i un, el darrer, sobre «l'home fictici o persona» que vol fer d'enllaç amb el *De Cive*. D'algun manera, hi hauria d'haver aquí la paraula més afinada de Hobbes sobre l'antropologia i l'ètica, una antropologia que continués la tercera i quarta parts del *De Corpore* amb una «filosofia moral» o «ètica» de l'individu com a diferent d'una «moral civil», pròpia de l'home com a ciutadà, integrada en una «filosofia política»; però no és pas el cas que aquesta sigui l'exposició més detallada d'aquests temes que, a més, apareixen acompanyats d'un tractat d'òptica que ocupa la part més gran de text. Cal considerar-ho amb una mica d'atenció per entendre què pot estar fent Hobbes.

4. L'escissió entre natura i política

S'ha apuntat sovint que el problema fonamental hobbesià és el de la relació entre el mecanicisme de la seva filosofia primera i la filosofia política que pot trobar un fonament propi. Aquest problema pot ser estudiat des de la perspectiva de la gènesi, des de la perspectiva de l'estructura o des del punt de vista de la comunicació a un públic. En tots els casos, allò decisiu és la identificació de la *disciplina*, oposada a la naturalesa, i que fa l'home social, tal com es diu al *De Cive* el 1647: «Homo ad societate, non natura, sed disciplina aptus est» (*De Cive* 1, 2).²⁷

26. Publicat, perquè els capítols d'òptica són la versió llatina d'un text del 1646 que només circulà com a manuscrit, dedicat a William Cavendish, i que consta de dues parts: el *A Minute or First Draught of the Opticques* (BL Harley ms. 3360). La primera part es titula «Illumination»; la segona, «Vision». Només la segona part d'aquest text passà a formar part del contingut del *De Homine*. Se'n pot consultar una còpia digitalitzada a http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_3360.

27. En aquest apartat aprofitem material de les lliçons de Jordi Sales en els seus cursos a la Universitat de Barcelona i en els seminaris que sobre el pensament de Hobbes van organitzar

Disciplina vol dir ‘instrucció, ciència, coneixement, mètode, tractat, disciplina, educació, norma’. Tradueix el terme grec *máthesis*, que vol dir ‘acció d’aprendre o conèixer, coneixement, informació, educació, instrucció, ensenyament’. És una qüestió de la tradició filosòfica, concretament del neoplatonisme, interrogar-se per què únicament les matemàtiques són *mathematiká* (és a dir, ‘allò que es pot aprendre’). En el capítol primer del *De Motu, Loco et Tempore* (1643, conegut com *Crítica al «De Mundo» de Thomas White*), Hobbes escriu: «Totes les ciències haurien estat matemàtiques si els seus autors no haguessin afirmat allò que no podien provar. Efectivament, és a causa de la temeritat i de la ignorància dels autors de física i ètica que la geometria i l’aritmètica siguin ara les úniques ciències matemàtiques». Al capítol quart del *Leviathan*, tot parlant del llenguatge, diu clarament que la geometria «és l’única ciència que fins ara Déu ha volgut concedir a la humanitat» i que la veritat consisteix en «ordenar correctament els noms en les nostres afirmacions», a la manera com la geometria primer fixa les definicions i després raona. En l’apartat cinquè del capítol deu del *De Homine*, Hobbes comenta: «Són demostrables, per tant, molts teoremes sobre la quantitat, la ciència dels quals s’anomena geometria. Ja que les causes de les propietats que tenen cada una de les figures són en aquelles línies que nosaltres tracem; les generacions de les figures depenen del nostre arbitri; no es requereix res més per a conèixer les característiques pròpies de la figura que considerem totes aquelles coses que se segueixen de la construcció de la figura quan la férem en dibuixar-la. I així, pel fet que nosaltres mateixos creem les figures, s’esdevé que tenim la geometria i és demostrable».

Des de l’epístola dedicatòria dels *Elements of Law* del 1640 fins al *Behemoth* del 1666 (ed. Tönnies, p. xv-xvi), Thomas Hobbes sosté que el seu treball pot fer ensenyable als homes el seu deure, és a dir, «la ciència d’allò just i injust», «a partir de principis veritables i demostracions evidents» (EW VI, 213; cf. *De Cive* 13.9, *Lev.* 30.10, p. 269; *De Homine* X.5). Aquesta *disciplina* socialitzadora sempre és la *cientificitat* com a oposada a la *prudència*.²⁸

L’epístola dedicatòria del *De Homine* (1658) mostra molt clarament el caràcter mixt del nivell antropològic: «Car l’home no és mer *cos natural*, sinó també de l’estat, això és, tal com es diu, part del *cos polític*. Per això [calia] que es considerés tant com a home com en qualitat de ciutadà; això és, es conjugaven la darrera física amb els principis de la política, el més difícil amb el

la Societat Catalana de Filosofia (filial de l’Institut d’Estudis Catalans) i el Centre d’Estudis Carles Cardó.

28. «L’oposició entre la prudència i la ciència és al centre de la filosofia de Hobbes, però resta difícil de captar i de resumir», diu J. Barnouw, «Prudence et science chez Hobbes», en Y-Ch. Zarka i J. Bernhardt, *Hobbes: Philosophie première, théorie de la science et politique* (París: PUF, 1990), p. 103-124 (especialment p. 107).

més fàcil».²⁹ ¿Com és que les darreres parts de la física són «més difícils» que les primeres parts de la política? Això només fora possible si hi hagués una solució de continuïtat. ¿Resultarà, doncs, que, allò on hi hauria de ser l'enllaç, no hi ha veritablement un lloc «antropològic»?

De les afirmacions de Hobbes en diferents moments se'n desprèn que no hi ha lloc en la filosofia per a una «antropologia», perquè la filosofia no és la ciència de l'home, sinó el coneixement dels cossos naturals i polítics. Entre la naturalesa i la ciutat no hi ha pròpiament un *tertium*: «El tema de la filosofia o la matèria de la qual tracta és tot cos del qual es pot concebre la generació i se'n pot establir la comparació amb altres cossos a partir d'una determinada consideració» (*De Corpore* I, 1, 8).³⁰ D'allò que se'ns manifesta i roman com a *phántasma* en podem concebre una generació possible, d'allò de què en fem figures i pactes en sabem la causa. L'aparent sistema tripartit i homogeni sobre el cos, l'home i el ciutadà amaga en la seva possible progressió una dualitat de principis i demostracions segons que allò estudiat sigui fet per nosaltres (geometria i política) o bé observat en la naturalesa (física dels fenòmens).³¹ El coneixement sobre l'home ha de dirimir en el *De Homine* el seu estatut.

Aquest és el nucli de la problemàtica sobre la linealitat de la sistematicitat hobbesiana del saber. Yves-Charles Zarka ha notat que «l'anella feble d'aquest ordre genètic del saber és precisament la física del món sensible».³² Abans ja s'havia notat que hi ha una ruptura entre la ciència de les ciències i la primera de les ciències concretes, la física, que ha d'explicar com és possible que una ciència dels cossos i del món no correspongui estrictament a aquest ideal. La situació de la física fa esclatar aquesta sistematicitat o, en paraules de Zarka, l'«ordre genètic» del saber. Les interpretacions o bé trenquen el sistema (Strauss, Warrender, Gauthier) o forcen l'enllaç (Watkins, Spragens, Ryan, Herbert).³³

29. «Homo enim non modo *Corpus naturale* est, sed etiam Civitatis, id est (ut ita loquar) *Corporis Politici* pars. Quamobrem considerandus erat tum ut Homo, tum ut Civis; id est, Ultima Physicæ cum Principiis Politicæ conjungenda erant, difficillima cum facillimis».

30. «Subjectum Philosophiæ sive materia, circa quam versatur, est corpus omne, cujus generatio aliqua concipit et cujus comparatio secundum ullam ejus considerationem institui potest» (OL I, 9, ed. Schuhmann 16, 30-32).

31. Cf. M. Malherbe, «La science de l'homme dans la philosophie de Hobbes», *Revue Internationale de Philosophie* (1979), p. 531-551.

32. Veg. Y. C. Zarka, «Empirisme, nominalisme et matérialisme chez Hobbes», *Archives de Philosophie*, vol. 48, núm. 2 (1985), p. 177-233 (especialment p. 221).

33. Veg. J. Douglas, «Scientia in Hobbes», a T. Sorell et al. (eds.), *Scientia in Early Modern Philosophy. Studies In Historical Philosophy of Sciences* (Dordrecht, etc.: Springer, 2010), p. 117-127.

De fet, més que la duplicitat de models de ciència en Hobbes, caldria precisar cinc nivells: a) Ciència de les ciències (= lògica = *philosophia prima*). b) Ciència del cos (= figura = geometria = mecànica racional). c) Ciència dels fenòmens-cossos (= física hipotètica). d) Ciència de l'home (mixt). e) Ciència del cos polític.

A la vegada que aquesta diferència de nivells de científicitat, la unitat del sistema es juga arreu. En un text dels primers que tenim dels esborranys del sistema de Hobbes (*Logica. Ex. T. H.* = manuscrit Chatsworth A 10, 1639), les parts de la filosofia són dues: «car per aquells que estudien les generacions dels cossos i les seves propietats se'ls presenten dos gèneres suprems de cossos molt diferents entre si; a un d'aquests, que es constitueix per la naturalesa de les coses, se l'anomena *natural*, i a l'altre, les que es constitueixen per la voluntat humana, les convencions i els pactes entre els homes, se l'anomena *estat*. D'aquí neixen les dues parts de la filosofia, la *natural* i la *civil*».

Si mirem, per exemple, el capítol 9 del *Leviathan*, la filosofia és el coneixement de les conseqüències. Es divideix en ciència dels accidents dels cossos naturals o filosofia natural, i en ciència dels accidents dels cossos polítics o filosofia civil. La primera se subdivideix en conseqüències dels accidents comuns a tots els cossos naturals (a saber, quantitat i moviment); i física, o conseqüències de les qualitats. En la física hi ha una ètica que estudia les conseqüències de les passions dels homes, i una ciència d'allò just i allò injust que és una subdivisió de les conseqüències del llenguatge.

En el *De Corpore* (1655), Hobbes defineix la filosofia com «el coneixement que adquirim mitjançant el vertader raonament de *les aparicions o dels efectes aparents*, a partir del coneixement que tenim d'*una producció o d'una generació possible dels efectes*» (I.6, 1). La filosofia és un coneixement que deriva per *adquisició* d'un altre coneixement que *tenim*. L'adquisició s'aconsegueix mitjançant «el vertader raonament» (llenguatge, lògica nominalista) sobre «les aparicions o sobre els efectes aparents» (fenomenisme, empirisme). El primer nivell de fonamentació del sistema filosòfic és una lògica dels fenòmens, una *fenomeno-logia*. Ara bé, tot aquest nivell depèn en la seva adquisició d'un saber que s'efectua a partir del coneixement d'una producció o generació possible dels efectes.

Aquesta definició és semblant a la de *Leviathan*, on per filosofia s'entén «el coneixement adquirit per raonament que s'origina en la manera com una cosa es genera, per tal d'arribar a les seves propietats; o que comença en les propietats per tal d'arribar a com s'engendra la cosa amb la intenció de produir, fins que ho permeti el cas i la capacitat humana, aquells efectes que la vida humana demani». Hobbes comenta que el geometra, començant amb la construcció de les figures, descobreix moltes de les seves propietats; i, des de les propietats, descobreix, mitjançant l'ús del raonament, noves maneres de

construcció per tal d'obtenir la mesura de la terra i l'aigua, i tota mena d'utilitats. «Així, l'astrònom, des de la sortida, la posta i el moviment del sol i les estrelles en les diverses regions celestes, descobreix les causes del dia i de la nit, i de les diferents estacions de l'any, i aconsegueix així comptar el temps. I de manera semblant passa amb altres ciències» (*Leviathan*, capítol 46).

La geometria, i no pas la física ni el llenguatge, es fa exemplar en la definició hobbesiana de filosofia, és a dir, de la ciència de les ciències. «La ciència està en funció del poder, el teorema (que segons els geòmetres és la investigació d'una propietat) està en funció dels problemes, és a dir, en funció de l'art de construir; en resum, tota especulació s'instaura de cara a alguna acció o alguna obra» (*De Corpore* I, 1, 6).³⁴

El *De Corpore* (1655) conté les versions més elaborades d'una lògica, d'una filosofia primera que dona els principis indemostrables del coneixement, d'una geometria que tracta d'allò demostrable pel simple moviment (figures), i d'una mecànica racional. Finalment proporciona l'estudi del moviment de les parts invisibles de les coses (física dels fenòmens de la natura) que estableix proposicions probables *respecte de la generació dels fantasmes*. El sistema dels *Elementorum Philosophiae* continua amb una part, el *De Homine*, que conté una teoria de la sensació (cenyida només a l'òptica) i la teoria de la imaginació i de les passions humanes (psicologia), per tal d'acabar en la teoria dels deures civils i la societat (filosofia política) en el *De Cive*, on s'estableix, com a «principi universalment conegut per experiència i no negat per ningú», que els homes desconfiïn i es temin els uns als altres fins a l'extrem d'arribar a una situació de guerra permanent, llevat que s'estableixi un poder comú que faci obeir tothom.

Hi ha qui ha atribuït la unitat del sistema hobbesià no al contingut sinó al mètode. En el capítol x del *De Homine* (*Del discurs i les ciències*), després d'exposar la naturalesa del llenguatge i el que aquest proporciona a l'home, tracta de les ciències a priori i les ciències a posteriori. L'afirmació és clara: «només s'ha concedit als homes la ciència per aquella demostració a priori d'aquelles coses, la generació de les quals depengui de l'arbitri dels mateixos homes». Només d'allò que està sota el nostre poder se'n poden demostrar els

34. «Scientia propter potentiam; Theorema (quod apud Geometras proprietatis investigatio est) propter problemata, id est propter artem construendi; omnis denique speculatio, actionis vel operis alicuius gratia instituta est» (OL I, 6; ed. Schuhmann 15, 1-4). Cf. F. Bacon, *Novum Organum*, I, 1, 3 i 124; II, 1-4). Veg. al respecte, per exemple: B. Angelet, «Une logique de l'ignorance: la dialectique du pouvoir dans la ligne de Bacon, Descartes et Hobbes», *Philosophica*, vol. 24, núm. 2 (1979), p. 55-145; J. Barnouw, «Bacon and Hobbes: The Conception of Experience in the Scientific Revolution», *Science, Technology and the Humanities*, vol. 2, (1979), p. 92-110; J. Bernhardt, «Sur le passage de Francis Bacon à Thomas Hobbes», *Études philosophiques*, vol. 4 (1985), p. 449-455; R. Bunce, «Thomas Hobbes' relationship with Francis Bacon. An introduction», *Hobbes Studies*, vol. XIV (2001), p. 41-83.

teoremes. En la resta de coses ens hem de conformar amb la possibilitat. És perquè en la geometria nosaltres mateixos creem les figures, que s'esdevé la seva demostrabilitat. Contràriament, com que les causes de les coses naturals no estan en el nostre poder, no podem deduir-ne les propietats a partir d'unes causes que no veiem. Ara bé, la física pot treballar a posteriori, és a dir, deduint les conseqüències a partir de les propietats que veiem, i procedir fins a poder demostrar que aquestes o aquelles en foren les causes possibles. Però això amb la consideració del moviment i la quantitat, cosa que ens aproxima a la geometria. I així, la física «vertadera», que depèn de la geometria, s'acostuma a enumerar entre les matemàtiques mixtes, com són l'astronomia, la música, la física i les parts de la física. Hobbes conclou amb l'enllaç de política i ètica: «A més, política i ètica, *i.e.*, la ciència del *just* i de l'*injust*, l'*equitatiu* i l'*inic*, es poden demostrar *a priori*; ja que els principis mitjançant els quals es coneix què són *just* i *igual*, i, per contra, *injust* i *inic*, *i.e.*, les causes de la justícia, com ara les lleis i els pactes, nosaltres els hem fet. Car, abans de l'establiment de pactes i lleis, no hi havia entre els homes més justícia ni injustícia, ni bé ni mal de natura pública que entre les bèsties».

El text, doncs, assenyala a la vegada la diferència i la continuïtat, amb una absència, però: tampoc aquí, en el cor del *De Homine*, no queda justificada la raó del tractament separat d'una teoria de l'home.

Annex 1. Continguts del *De Homine*

1. *De Generis Humani Origine, &c.*
2. *De Linea Visuali & Perceptione Motus*
3. *De Objecti Loco Apparente per Visionem directam*
4. *De Representatione Objecti in Perspectiva*
5. *De Loco Objecti Apparente in Speculis Planis & Convexis per Reflectionem*
6. *De Loco Objecti Apparente per Reflectionem in Speculo Sphaericè concavo*
7. *De Loco Apparente Objecti Visi per Refractionem unicam*
8. *De Visione post duas Refractiones, sive de Dioptris vulgaribus*
9. *De Dioptris duplicatis sive de Telescopio & Microscopio*
10. *De Sermone*
11. *De Appetitu & Fuga*
12. *De Affectibus sive Perturbationibus Animi*
13. *De Ingeniis & Moribus*
14. *De Religione*
15. *De Homine fictitio, sive de Persona*

Annex 2. El *De Homine* comparat amb *A Minute or First Draught of the Opticques*

Cada una de les exposicions de Hobbes sobre l'òptica representa des del punt de vista material uns guany i unes renúncies. Part s'aprofita, amb una notable continuïtat general; però part es reelabora críticament, no necessàriament com a correcció d'errors; i, finalment, una nova part s'afegeix. No són, doncs, documents que mostrin diferents exposicions a partir d'un nucli d'interès (en aquest cas, l'òptica). Caldrà una molt bona estratègia per a encarar l'estudi global d'aquest important camp de treball.

La primera part del *A Minute or First Draught of the Opticques* del 1646 està dedicada a la llum. La segona part, que és la que es reprèn en el *De Homine*, està dedicada a la visió. Donem ara seguidament l'índex dels capítols per tal de veure la coincidència entre ambdues obres, que és completa pel que fa als títols amb una sola excepció, a saber, quan els capítols quart i cinquè de la segona part del manuscrit *A Minute or First Draught...* («Of the Apparent Place of an Object Seene by Reflexion from a Plane Glasse» i «Of the Apparent Place of an Object by Reflexion from a sphericall Convex Glasse», respectivament) corresponen al capítol cinquè del *De Homine* («De Loco Objecti Apparente in Speculis Planis et Convexis per Reflectionem»).³⁵

De cara a una edició crítica de tots els textos de l'òptica de Hobbes, caldria establir la prioritat dels capítols del *First Draught* sobre els del *De Homine*. Tanmateix, i contra el que comunament es va repetint, les variacions són substancials, i una anàlisi detallada dels continguts mostra com els capítols del *De Homine* no són una mera traducció sinó que és una *versió*, és a dir, un text que, prenent com a base l'anglès, en fa variacions substantives (quan per exemple resumeixo no recull proves de l'*A Minute*). En tot cas, el procediment adequat per a una edició de l'òptica de Hobbes necessària començar amb una taula comparativa dels textos *TOI / TOII / De Mundo / A Minute / De Homine*. Part de l'*A Minute* van anar a parar al *De Corpore* (com mostren bé les edicions de Schuhmann i Forteza).

35. Mantenim l'ortografia i les variants del manuscrit.

<i>A Minute or First Draught of the Opticques (1646)</i>	<i>De Homine (1658)</i>
<p>«To the right honorable the Marquis of Newcastle»</p> <p>PART I: ON ILLUMINATION</p> <p>1/ Of the Origin of Light</p> <p>2/ Of Light or the Action of an Object by wich it becomes Visible</p> <p>3/ Of Reflexion</p> <p>4/ Of Refraction</p> <p>5/ Of Transparence and Opacitie</p> <p>6/ Of the Diversitie of Brightnes of Bodies Illuminated by the Same Lucid Body, and the Cause of Burning by Glasses</p> <p>7/ Of the Incidence of Light, and the Different Reception of Bodiest it Falleth on</p> <p>8/ Of Illumination of an Opacus Bodie in a Darke Roome Through a Hole</p> <p>9/ Of the Way of Bearnes by Reflexion from Polite Bodies</p> <p>10/ Of the Way of Light by Refraction in Divers Figures</p> <p>11/ Of the Image of Objects Cast on a White Wall or Paper</p> <p>12/ Of the Foci or Places of Burning by Reflexion and Refraction in</p> <p>13/ Of the Way of Light Cast Through a Trilaterall Severall Glasses Prime Commonly Called a Triangular Glasse</p> <p>PART II: ON VISION</p> <p>1/ Of the Visual Line and the Phenomena Thereon Depending</p> <p>2/ Of the Apparent Place of the Object in Direct Vision</p> <p>3/ Of the Appearance of Object in Perspective</p>	<p><i>Excellentissimo Viro Gulielmo Comiti...</i> <i>Cap. 1. De Generis Humani Origine, &c.</i></p> <p><i>2. De Linea Visuali & Perceptione Motus</i></p> <p><i>3. De Objecti Loco Apparente per Visionem directam</i></p> <p><i>4. De Representatione Objecti in Perspectiva</i></p>

4/ Of the Apparent Place of an Object Seene by Reflexion from a Plane Glasse	5. <i>De Loco Objecti Apparente in Speculis Planis & Convexis per Reflectionem</i>
5/ Of the Apparent Place of an Object by Reflexion from a sphericall Convex Glasse	
6/ Of the Apparent place of an object seene by Reflexion from a sphaerical glasse concave	6. <i>De Loco Objecti Apparente per Reflectionem in Speculo Sphaericè concavo</i>
7/ Of Vision by One Refraction Onely	7. <i>De loco Apparente Objecti Visi per Refractionem unicam</i>
8/ OF VISION BY DOUBLE REFRACTION, SUCH AS WITH COMMON SPECTACLES, CONVEXE AND CONCAVE	8. <i>De Visione post duas Refractiones, sive de Dioptris vulgaribus</i>
9/ OF PROSPECTIVE GLASSES, AND AMPLIFYING GLASSES FOR SMALL OBJECTS	9. <i>De Dioptris duplicatis sive de Telescopio & Microscopio</i>
	10. <i>De Sermone</i>
	11. <i>De Appetitu & Fuga</i>
	12. <i>De Affectibus sive Perturbationibus Animi</i>
	13. <i>De Ingeniis & Moribus</i>
	14. <i>De Religione</i>
	15. <i>De Homine fictitio, sive de Persona</i>

Annex 3. Epístola dedicatòria d'A Minute or First Draught of the Optiques (1646)

To the right honourable the Marquis of Newcastle³⁶

The passions of mens mind except onely one may be observed all in other living creatures[.] They have desires of all sorts, love, hatred, Feare, Hope, anger, pittie amulation, and the like, onely of curiositie wich is the desire to know the causes of things, I never saw signe in any other living creature but in man. And where it is in man, I find alwaies a defalcation or abatement for it, of another passion, wich in beastes is commonly pradominant; namely a ravinous qualitie, wich in men is called Avarice. For desire of

36. El text està dedicat a l'amic i patró de Thomas Hobbes, William Cavendish (1592-1676).

knowledge, and desire of needless riches are incompatible, and destructive one of another, And therefore // as in the cognitive faculties, Reason, so in the motive curiositie are the markes that part the bounds of mans natures from that of beasts, wich makes mee, when I heare a man upon the discovery of any new and ingenious knowledge or invention aske gravely that is to say scornfully what tis good for, meaning what monie it will bring in (when hee knowes as little, to one that hath sufficient, what that overplus of monie is good for) to esteeme that man nott sufficiently removed from brutallitie, wich I though fitt to say by way of anticipation of the grave Scorner of philosophie, and that your Lord, after having performed so noble and honorable acts for defence of your cuntry, may thinke it no dishonor in this unfortunate leasure, to have employed some thoughts, in the Speculation of the noblest of the senses, Vision.//

That wich I have written of it, is grounded especially upon that wich about 16 yeares since I affirmed to your Lord at Welbeck, that Light is a fancy in the minde, caused by motion in the braine, wich motion againe is caused by the motion of the parts of such bodies, as wee call lucid, such are the Sunne and the fixed stars, and such as here on earth is fire.³⁷ By putting you in mind hereof, I doe indeed call you to witness of it, because the same doctrine, having been since published, by another, I might else bee challenged for building on another mans ground. Yett philosophicall ground I take to bee of such a nature, that any man may build upon it that will, especially if the owner himselfe will not.³⁸ But upon this ground with the helpe of some other speculations, drawne from the nature of motion and action, I have I thinke derived the reason of all the Phanomena I have met with // concerning light and vision, both solidly enough nott to be confuted, and withall easilie enough to bee understood by such as can give that attention thereto, wich, the figures whereby such motion as causeth vision is described do require³⁹. All that I shall be ever able to adde to it, is polishing, for being the first draught it could not bee so perfect as I hope hereafter to make it in Latine.⁴⁰ Butt as it is, it will sufficiently give your Lordship satisfaction, I am content that it passe, in respect of some drosse that yet cleaves to it, for ore, (wich is much better than old onds [?] raked out of the kennel of Sophistors bookes) and for such I commend I to your Lord, and myselfe to your

37. La teoria de la subjectivitat de la llum és de 1630, la data del manuscrit inèdit *Short Tract of First Principles*.

38. Es refereix a Descartes, que publicà la *Dioptrique* el 1637. Hobbes es volia protegir de l'acusació de plagi. Aquesta preocupació es veu clarament en la correspondència (carta de Hobbes a Mersenne per a Descartes, 30 de març del 1641). Vegeu-ne l'edició i comentari a Bartomeu Forteza, «Els escrits polèmics entre Thomas Hobbes i René Descartes», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, vol. VIII (1996), p. 143-212. També ho comenta J. Jacquot, «Sir Charles Cavendish and his Learned Friends», *Annals of Science*, vol. 8 (1952), p. 17-18.

39. El concentrar-se en la geometria i el donar molts exemples diferencia a primera vista la teoria de Hobbes de la de Descartes.

40. La segona part de l'*A Minute or First Draught* proporciona els materials per a la part òptica del *De Homine*. Els continguts de la primera part no van ser traduïts al llatí ni publicats.

accustomed good Opinion, wich hath been hithertho so grate honour to mee, as I // am nott knowne to the world by anything so much as by beeing // My most noble Lord, Your Lords most humble and obliged Servant, // Tho: Hobbes

Apèndix 4. Darrer paràgraf del *A Minute or First Draught of the Opticques*

Nor do I feare that the attentive Reader will find, that which I have delivered concerning the Opticques fitt to bee cast outt as Rubbish among the rest; If hee does, hee will recede from the authoritie of Experience, which confirmeth all I have said. doctrine (though yett it wanteth polishing) I shall deserve the Reputation of having beene the first to lay the ground of two Sciences, this of Opticques, the most curious, and the other of naturall Justice, which I have done in my book de Cive, the most profitable of all other.

«I no temo que el lector atent trobi el que he lliurat respecte de l'Òptica apte (*fitt*) per a ser llençat entre la resta com a brossa; si així ho fes, s'allunyarà de l'autoritat de l'experiència que confirma tot el que he dit. Encara que la doctrina necessita una repassada, jo seré mereixedor de la reputació d'haver estat el primer de posar els fonaments de dues ciències, aquesta de l'Òptica, la més curiosa, i l'altra, la de la Justícia natural, que he fet en el meu llibre *De Cive*, la més profitosa de la resta.»